

¹ Київський національний університет імені Тараса Шевченка
03022, м. Київ, вул. Васильківська, 90
E-mail: ikvasnytsya@gmail.com

² Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України та Міністерства України
з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи
03680, м. Київ, пр-т. Акад. Палладіна, 34а

ОРТОПІРОКСЕН З НЕОГЕНОВИХ ТУФІВ ВИГОРЛАТ-ГУТИНСЬКОГО ПАСМА (ЗАКАРПАТТЯ)

Піроксени є поширеною групою мінералів на території України, яка входить до складу всіх мінералогічних комплексів і мінералогічних провінцій України [3]. Однак здебільшого цю групу мінералів вивчають петрографічними методами. Ортопіроксен є також важливим мінералом вивержених порід Вигорлат-Гутинського пасма (ВГП) Закарпаття [2], де він спостерігається у вкрапленниках, утворюючи стовпчасті кристали завдовжки 3—5 мм.

Мета цієї роботи — вивчення мінералогії ортопіроксену з туфів ВГП. Предмет дослідження — кристали ортопіроксену з кристалолітокластичного туфу нижньоанталівського комплексу ВГП, які зберегли свою форму. Своєрідні кристалолітокластичні туфи залягають у північно-східних відрігах г. Анталівська Поляна. Тут у руслі струмка Клокотива, в одному з відслонень простежені великоглибові несортовані агломератові туфи, складені уламками пористих сірих андезитобазальтів, у нижній частині виходів яких спостерігається прошарок потужністю близько 1 м світло-жовтуватого кристалолітокластичного туфу. Туф псефітової структури складений кутастими уламками: 1) темно-сірих і червонуватих пористих андезитів; 2) базальтами різного ступеня розкристалізації; 3) кристалами й уламками піроксенів і плагіоклазів. Цемент представлений тонкороздрібненим попеловим матеріалом, що зазнав інтенсивної гідратації та розпаду. Характерною особливістю туфів є переважання у них добре огранених кристалів ортопіроксенів. Останні представлені здебільшого напівпрозорими витягнутими призматичними поодинокими кристалами та їх зростками розміром від 1 до 7 мм, темно-зеленуватого та буруватого кольору, зрідка — ізометричними кристалами.

Для вивчення мінералу застосовано методи кристаломорфологічного аналізу, растрову електронну мікроскопію і мікрозондовий аналіз. Хімічний склад піроксенів вивчено на електронних мікроскопах JSM-6700F з енергодисперсійною системою для мікроаналізу JED-2300 і JXA-8200 (Jeol, Японія).

Кристаломорфологія. Гоніометричними дослідженнями [1] (гоніометр ГД-1) на кристалах ортопіроксену

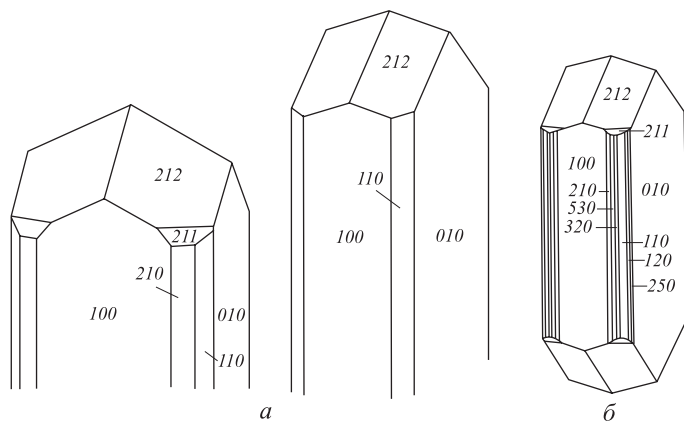

Рис. 1. Ідеалізовані кристали ортопіроксену: а — з туфів Вигорлат-Гутинського пасма; б — за даними [6]

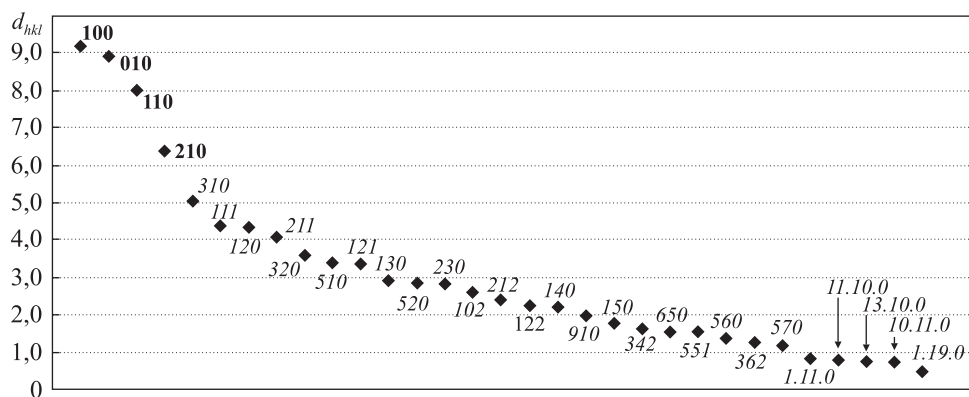
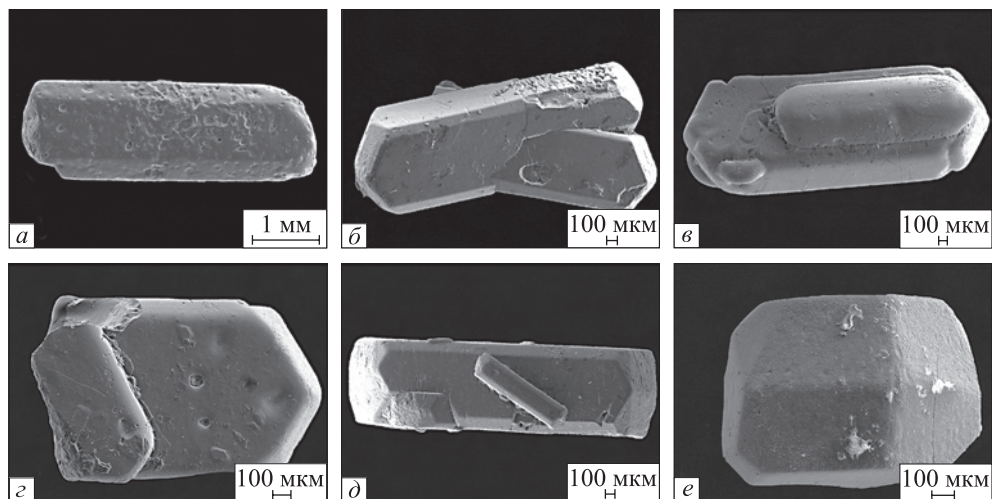

Рис. 2. Прості форми на кристалах ортопіроксену з туфів Вигорлат-Гутинського пасма (головні виділені жирним шрифтом, рідкісні другорядні — курсивом) та їх міжплощинні відстані d_{hkl}

встановлені такі прості форми (установка В. Гольдшміда): габітусні — $\{100\}$, $\{010\}$, $\{110\}$, $\{210\}$ і $\{122\}$ (рис. 1, а); рідкісні другорядні, розвинуті на головках кристалів, — $\{121\}$, $\{362\}$, $\{342\}$, $\{111\}$, $\{551\}$, $\{212\}$, $\{211\}$ і $\{102\}$; рідкісні другорядні, розвинуті у вертикальному поясі, — $\{120\}$, $\{130\}$, $\{140\}$, $\{150\}$, $\{230\}$, $\{310\}$, $\{320\}$, $\{510\}$, $\{520\}$, $\{560\}$, $\{570\}$, $\{650\}$, $\{910\}$, $\{1.11.0\}$, $\{1.19.0\}$, $\{10.11.0\}$, $\{11.10.0\}$, $\{13.10.0\}$. На вивчених кристалах виявлена 31 проста форма з відповідними міжплощинними відстанями (рис. 2). Видно, що габітусне значення на досліджуваних кристалах мають форми з найбільшими міжплощинними відстанями.

Аналогічна морфологія та гоніометрія для кристалів гіперстену із подібними геологічними умовами описана у 1951 р. японськими дослідниками [6], зокрема було встановлено прості форми $\{100\}$, $\{010\}$, $\{110\}$, $\{250\}$, $\{120\}$, $\{530\}$, $\{320\}$, $\{210\}$, $\{212\}$, $\{211\}$ (див. рис. 1, б).

Морфологічні типи. Морфологія кристалів ортопіроксену досить різноманітна, найпоширенішими є витягнуті вздовж осі c призматичні кристали декількох типів: поодинокі кристали з гладкими блискучими гранями (рис. 3, а); поодинокі кристали з включеннями і ямками розчинення—розплавлення на їх поверхні, які мають близьку до ізометричної форму (рис. 3, б); сильно кородовані кристали з неблискучими гранями (рис. 3, в).

Рис. 3. Типи кристалів ортопіроксену та їх зростки із туфів Вигорлат-Гутинського пасма: *a* — пінакоїдально-призматичний (стовпчастий); *б* — незакономірний зросток двох кристалів; *в* — паралельний зросток декількох кристалів; *г* — незакономірний зросток “оплавлених” кристалів; *д* — двійник кристалів з кутом 45° між індивідами вздовж осі [001]; *е* — ізометричний кристал

Дуже рідко трапляються ізометричні та короткопризматичні кристали (рис. 3, *е*). Спостерігаються також поодинокі, наближені до ізометричної форми, наче “оплавлені” кристали.

Характерною ознакою ортопіроксену є утворення ним паралельних і незакономірних зростків різнорозмірних кристалів з різним рельєфом поверхні: закономірні паралельні зростки двох різнорозмірних кристалів з гладкими блискучими гранями та чіткими ребрами (рис. 3, *а*); зростки двох різнорозмірних кристалів — менший за розміром кристал, розміщений під кутом 45° відносно великого, наростає на гладкій грані призми (рис. 3, *б*); зростки декількох кристалів, що наростає як паралельно, так і під кутом 45° (рис. 3, *в*); зростки двох і більше кристалів, грані яких мають численні ямки розчинення—розплавлення чи численні вклучення ізометричних у перерізі зерен магнетиту (рис. 3, *г*); зростки двох і більше кристалів з наче “оплавленими” поверхніми граней, вклучення та ямки на їхніх поверхнях відсутні (рис. 3, *д*).

Крім того, спостерігаються двійники проростання.

Наявність кристалів ортопіроксену як з гладкими гранями і чіткими ребрами, так і округлих із згладженими ребрами може свідчити, за даними [5], про реалізацію їх росту за пошаровим і нормальним механізмом відповідно. Останній здійснюється у разі кристалізації з розчинів-розплавів з великим пересиченням. Тоді зміна пошарового механізму росту грані на нормальний відображається і на самому кристалі — кристал набуває округлої форми.

Мікроморфологія поверхонь. Поверхні кристалів ортопіроксену характеризуються різноманітною морфологією. На макрорівні спостерігаються такі форми рельєфу поверхні: округлі ямки-відбитки інших кристалів (магнетит), нерівні дрібні виступи та западинки, глибокі канали, що перетинаються. Електронно-мікроскопічні дослідження дають змогу деталізувати ці форми рельєфу. Округлі ямки-відбитки від вклучень ізометричних кристалів магнетиту сягають розміру діаметром до 200, найчастіше — 100 мкм. Глибокі канали за збільшення виявляються своєрідними формами розчинення (рис. 4, *а*) — рядами виступів із складною будовою їхніх схилів (рис. 4, *б*).

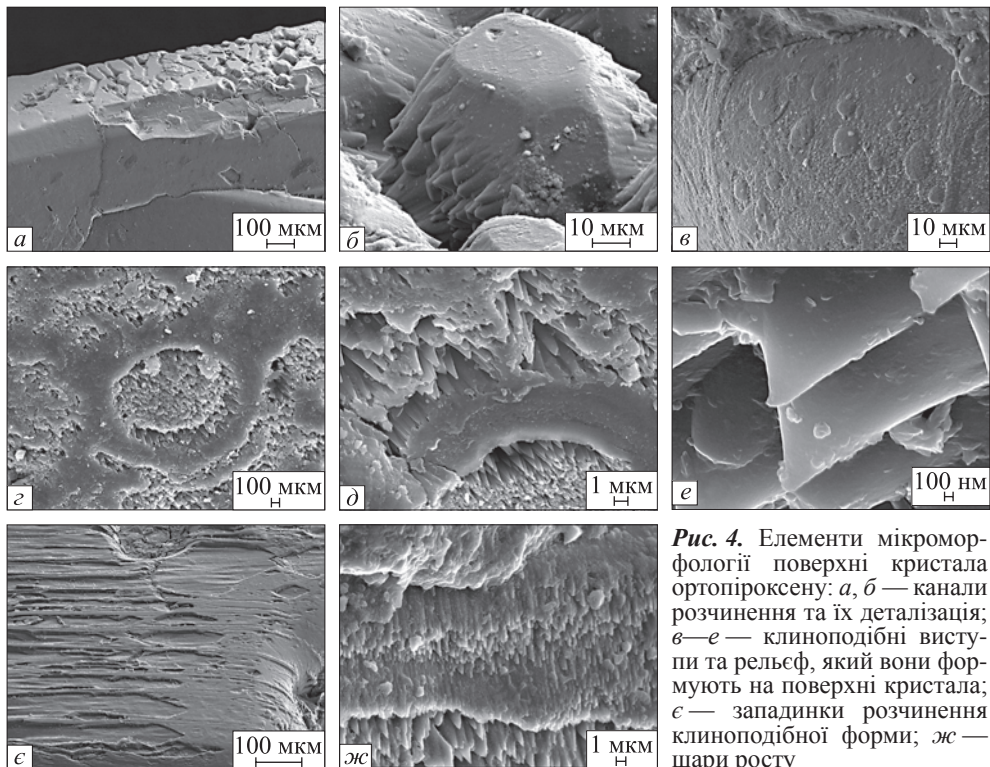

Рис. 4. Елементи мікроморфології поверхні кристала ортопіроксену: а, б — канали розчинення та їх деталізація; в—е — клиноподібні виступи та рельєф, який вони формують на поверхні кристала; е — западинки розчинення клиноподібної форми; ж — шари росту

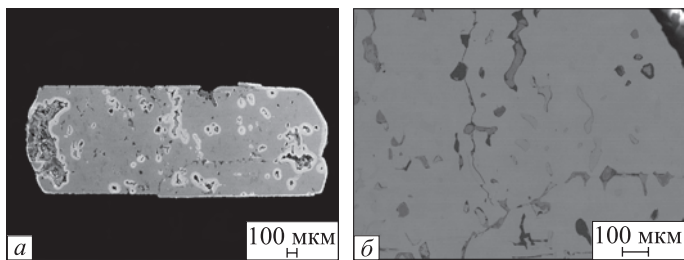

Рис. 5. Включення скла в кристалах ортопіроксену (б — деталізація)

Хімічний склад ортопіроксену (за даними мікрозондового аналізу), %

Аналіз, номер	SiO ₂	TiO ₂	Al ₂ O ₃	FeO	MnO	MgO	CaO	Na ₂ O	K ₂ O	Cr ₂ O ₃	BaO	Cl	F	Сума
1	54,36	0,25	1,39	16,64	0,34	25,92	1,83	0,06	0,00	0,06	0,00	0,01	0,00	100,87
2	54,12	0,23	1,39	15,98	0,39	26,28	1,83	0,01	0,01	0,05	0,02	0,01	0,08	100,35

Найцікавішим є третій тип рельєфу поверхні, сформований з дрібних паралельно розміщених клиноподібних виступів (1 мкм за видовженням) (рис. 4, в—е). Останні утворюють як майже однорідну поверхню, так і своєрідний візерунок з гладких і нерівних поверхонь, западин та виступів. Самі виступи мають досить гладку поверхню. Крім візерунчастої та однорідної поверхні вони утворюють і східчасту поверхню (рис. 4, ж). Остання, можливо, є відображення шаруватого росту грані, на ній можна вирізнити принаймні чотири шари, утворені клиноподібними виступами. На грані призми форми розчинення набувають форми витягнутих клиноподібних западинок (рис. 4, е).

Структурні параметри. За даними рентгеноструктурного аналізу (рентгенівський апарат ДРОН-2,0, аналітик О.Є. Гречановська), параметри комірки мінералу становлять, нм: 1 — $a = 18,346(14)$; $b = 8,892(4)$; $c = 5,222(3)$; 2 — $a = 18,312(7)$; $b = 8,850(3)$; $c = 5,222(2)$; 3 — $a = 18,274(20)$; $b = 8,901(9)$; $c = 5,224(8)$; 4 — $a = 18,347(22)$; $b = 8,886(10)$; $c = 5,230(5)$.

Хімічний склад. За даними мікрозондового аналізу ортопіроксен найближчий до гіперстену ($Wo : En : Fs = 3,59 : 70,89 : 25,53$). Типовий аналіз складу кристала наведено в таблиці (електронний мікроскоп JXA-8200, аналітик В.Б. Соболев).

За даними [4], залізистість гіперстену у вивержених породах Закарпаття зростає від основних порід до кислих, %: у базальтах 30—38; андезитобазальтах 32—40 (у середньому 35); у двопіроксенових андезитах 40; гіперстенових андезитах 48; дацитах 44—52; у ріолітах — 55—60 %.

Включення у кристалах ортопіроксену. За результатами дослідження на електронному мікроскопі приполірованих зрізів кристалів ортопіроксену (рис. 5), мінерал містить деяку кількість включень скла неправильної форми.

Висновки. За даними гоніометричних досліджень, на кристалах наявні типові для ортопіроксену прості форми. За структурними параметрами і хімічним складом досліджений ортопіроксен належить до гіперстену. Наявність двох основних морфологічних типів кристалів (з чіткими та згладженими ребрами) з підпорядкованою кількістю останнього свідчить про зміну ступеня насиченості розплаву у процесі кристалізації ортопіроксену. Розмаїття елементів мікроморфології поверхні граней кристалів ортопіроксену з переважними формами розчинення також відображає зміну умов кристалізації. На швидке охолодження системи мінералоутворення вказує наявність включень скла у кристалах ортопіроксену.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Квасниця І.В., Шемякіна Т.І. Кристалломорфологія ромбічного піроксена из туфов Закарпаття (Україна) // Матеріали конф.: Федоров. сес., 2010. — СПб., 2010. — С. 102—104.
2. Лазаренко Е.К., Лазаренко Э.А., Барышников Э.К., Малыгина О.А. Минералогия Закарпаття. — Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1963. — С. 266—268.
3. Минералы Украины: Краткий справочник / Н.П. Щербак, В.И. Павлишин, А.Л. Литвин и др. — Киев: Наук. думка, 1990. — 408 с.
4. Соболев В.С., Костюк В.П., Бобриевич А.П. и др. Петрография неогеновых вулканических и гипабиссальных пород Советских Карпат. — Киев: Изд-во АН УССР, 1955. — 248 с.
5. Тимофеева В.А. Рост кристаллов из растворов-расплавов. — М.: Наука, 1978. — 268 с.
6. Takeshi Ichimura, Hideo Minato. Augite and Hyperstene Crystals from the Zao Volcanoes // Bull. the Tokyo Univ. — 1951. — 29. — P. 341—348.